

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ
ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ (NORMEN)*

Υ Π Ο
ΝΙΚΟΛΙΤΣΑΣ Δ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΟΥ, Δρ. Θ.

**2. ΑΥΤΟΝΟΜΟΣ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ
ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ**

α) Σκοπός και μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἠθικοῦ εἶναι

Εἰς τὴν βᾶσιν τοῦ προβλήματος τοῦ ἠθικοῦ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει μία ἰδέα, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν τὰ ἐπὶ μέρους πράγματα τὰ κινούμενα ἐντὸς τῆς ἠθικῆς κοσμικῆς τάξεως, συνεργοῦν πρὸς καθωρισμένον σκοπόν. Τὸ ὅλον πρόβλημα ἐμφανίζεται ὡς πρόβλημα τῆς ὄντολογικῆς ἀφετηρίας τοῦ σκοποῦ τῆς ἀνθρωπίνης πράξεως. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ διατιθέμενα εἰς τὸν ἀνθρώπον μέσα συμπεριφορᾶς ὀφείλουν νὰ ἐξετασθοῦν ὑπὸ τελεολογικὸν πρῖσμα, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν φύσιν του, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς γνώσεως περὶ τοῦ ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Ὡς ἄτομον φέρει ὁ ἀνθρώπος τὴν μεγάλην εὐθύνην νὰ εἶναι (ἢ νὰ γίνῃ) πρόσωπον, δηλαδὴ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν προορισμὸν του, νὰ τελειοποιηθῇ. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτος δὲν ζῆ ὡς μονάς, ἡ ἀτομικὴ του τελείωσις συμβάλλει εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ κοινωνικοῦ προορισμοῦ, εἰς τὴν τελειότητα τῆς κοινωνίας.

Εἶναι ἀναγκαῖον νὰ τονισθῇ, ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἀνήκει εἰς περισσοτέρας τῆς μιᾶς κατηγορίας τοῦ ὄντος. Ὡς αἰσθανομένη φύσις, διὰ νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὸν Κάντιον, ἀνήκει εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὡς ἐλευθέρα λογικὴ οὐσία ἀνήκει εἰς τὸν νοητὸν κόσμον καὶ ὡς κοινωνικὴ οὐσία εἰς τὸν κοινωνικὸν κόσμον. Εἰς ἅλας αὐτάς τὰς διαστάσεις παραμένει οὗτος εἰς τὸ ἀϋθεντικόν του εἶναι μία οὐσία, κατανοεῖ ἑαυτὸν ὡς αὐτόνομον, γινώσκει τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τὸ ἴδιόν του τὸ εἶναι καὶ διαμορφώνει τὴν ζωὴν του εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς, τόσον εἰς τὸν λογικόν, ὅσον καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν τομέα, ἐλευθέρως καὶ οὐχὶ διὰ πίεσεως ἢ ἀνάγκης⁵¹.

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 141 τοῦ προηγουμένου τεύχους.
51. Πρβλ. H. R o m m e n, Μν. ἔργ., σ. 193.

Συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνους τῆς ἠθικῆς πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναχωρῇ ἀπὸ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ νὰ χρησιμοποιῇ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἐπιδιωκομένου ἀγαθοῦ τὰ ἀντίστοιχα μέσα. Συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνους ὅμως τοῦ φυσικοῦ δικαίου πρέπει νὰ ἀναχωρῇ ἀπὸ τὴν αὐτόνομον ἐλευθερίαν του, διὰ νὰ διαφυλάσῃ οὕτω τὴν ἀκεραιότητά τῆς προσωπικότητός του. Εἶναι πάντως γεγονός, ὅτι τόσοσιν ἡ ἠθικὴ ὅσον καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν σπουδαῖον μέρος αὐτῆς, ἔχουν τὴν ἰδίαν ἀποστολήν. Ἀμφότερα ἀποσκοποῦν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν αὐτονομίαν τοῦ ἀτόμου. Οὕτως παρατηρεῖ ὁ W. R. Beyer: «Μεταξὺ φυσικοῦ δικαίου καὶ ἠθικῆς ὑφίσταται στενότητος συγγενῆς δεσμός. Ἀμφότερα ἔχουν ἀδελφικὴν σχέσιν καὶ διανύουν ἀπὸ κοινοῦ τὰς διαφόρους ἱστορικὰς βαθμίδας, ἐνίοτε ὁμοῦ ἐνίοτε κεχωρισμένως, ἠνωμένα πάντως διὰ τῆς ἀναμνήσεως τοῦ κοινοῦ οἴκου καταγωγῆς των»⁵². Ἡ μὴ ἐξάρτησις τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἐκ τῆς ἠθικῆς καὶ ὁ τονισμὸς τῆς αὐτοτελείας του ἔναντι τῆς ἠθικῆς, γνώμη ὑποστηρικηθεῖσα εἰδικώτερον ὑπὸ τῶν Pufendorf καὶ Thomasius, καταστρέφει τὴν ἠθικὴν τάξιν τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία δύναται νὰ ὑφίσταται μόνον εἰς μίαν ἐνότητα, ἥτοι εἰς τὴν ἁρμονίαν τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ τονίσῃ ἐμφαντικῶς τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, ὡς παρατηρεῖ ὁ A. Verdross. Οὕτως ἐρωτᾷ δικαίως ὁ ἴδιος συγγραφεύς: «Διὰ ποίου ἄλλου τρόπου θὰ ἐξασφαλισθοῦν αὐτὰ τὰ δικαιώματα, εἰ μὴ μόνον διὰ τοῦ καθήκοντος ὄλων τῶν ἀνθρώπων νὰ δεικνύουν τὸν ἀπαιτούμενον σεβασμὸν πρὸς αὐτὰ καὶ διὰ τοῦ καθήκοντος τῶν ὀργάνων τῆς κοινωνίας νὰ τὰ διαφυλάσσουν;» καὶ δίδει τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν ὁ αὐτὸς ἐρευνητής: «Ὅστις θέλει νὰ ὑπερασπισθῇ τὰ ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας ἀπορρέοντα δικαιώματα, πρέπει ἀκριβῶς νὰ τονίξῃ τὸ καθήκον τοῦ σεβασμοῦ αὐτῶν τῶν δικαιωμάτων. Διότι ὅπως ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰ καθήκοντα ὑποκειμενικὰ δικαιώματα, οὕτως ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰ δικαιώματα καθήκοντα. Ὑπάρχουν βεβαίως καθήκοντα ἄνευ ὑποκειμενικῶν δικαιωμάτων, διότι αἱ ὑποκειμενικαὶ ἀπαιτήσεις δι' ὠρισμένην συμπεριφορὰν διαμορφοῦνται εἰς πλήρη δίκαια μόνον μέσῳ τῆς εὐθύνης. Τὰ καθήκοντα ταῦτα ὅμως διὰ νὰ τελεσφορήσουν, πρέπει νὰ θεμελιωθῶνται ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ θετικοῦ δικαίου, ἀλλ' ἐπίσης νὰ ἔχουν ὡς βάσιν των καὶ τὴν ἠθικὴν. Ἡ δικαιωματικὴ διάκρισις μεταξὺ δικαίου καὶ ἠθικῆς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν τελείαν διάσπασιν τῶν δύο τούτων τομέων τῆς ἠθικῆς κοσμικῆς τάξεως»⁵³. Ἐκ τῆς ἐνιαίας θεωρήσεως τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἀποκτᾷ τὸ τελευταῖον διπλοῦν

52. Rechtsphilosophische Besinnung, Karlsruhe 1947, σ. 54. Πρβλ. A. Auer, *Mn. ζργ.*, σ. 96: «Naturrecht und Ethik stehen in so enger Verwandtschaft zueinander, dass man glauben könnte, die Konturen ihrer Wissenschaftsgebiete müssten sich decken».

53. A. Verdross, *Abendländische Rechtsphilosophie*, σ. 250.

νόημα, ήτοι ήθικόν και νομικόν. Συμφώνως πρὸς τὴν ήθικὴν σημασίαν τοῦ φυσικοῦ δικαίου αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ καὶ λαμβάνει ἔναντι αὐτοῦ θέσιν. Συμφώνως πρὸς τὴν νομικὴν του σημασίαν ἐπιβάλλει τὸ φυσικὸν δίκαιον εἰς τὸν ἄνθρωπον καθήκοντα ἔναντι τῶν συνανθρώπων του, συνδεδεμένα συγχρόνως ὅμως μὲ δικαιώματα, καὶ κανονίζει ἐν γένει τὴν διανθρωπίνην ἐπικοινωνίαν⁵⁴. Οὕτως ἐμφανίζεται τὸ φυσικὸν δίκαιον ὡς ἡ ἐπιτομὴ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ ὡς μία λειτουργία ἐντὸς τῆς κοσμικῆς τεολογίας, διότι ὡς γράφει ὁ J. P. Steffes «ὁ περὶ φυσικοῦ δικαίου λόγος ἔχει νόημα μόνον, ὅταν ὑπάρχη ἐνδοκοσμικὸν σχέδιον τάξεως»⁵⁵.

Τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν μιᾶς μεγάλης ἀποστολῆς, δηλαδὴ νὰ διαγράψῃ τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ ἀγαθόν, νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ήθικοῦ δέοντος νὰ δημιουργήσῃ τέλος μίαν δικαίαν ήθικὴν τάξιν εἰς τὴν κοινωνίαν, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ζῆ ἐν σχέσει πρὸς αὐτήν. Οἰαδήποτε ἐπιταγὴ ἐπικαλουμένη τὸ φυσικὸν δίκαιον εἶναι ἄνευ νοήματος, ὅταν δὲν ἀναβλύξῃ ἀπὸ τοὺς ήθικοὺς νόμους τοῦ εἶναι. Τοιαύτη θέσις ὑπεστηρίχθη ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Καντίου, ὅστις ἀναζητεῖ πᾶσαν ήθικοπνευματικὴν πρόοδον εἰς τὸν χῶρον τῆς αὐτονόμου ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἀποτελοῦντα τὴν ἐκφρασιν τῆς προσωπικῆς ἀξιοπρεπείας αὐτοῦ. Ἡ αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Κάντιον εἶναι ἔννοια, ἡ ὁποία σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, εἴτε συγκατατίθεται ἐν προκειμένῳ εἴτε ὄχι, κατέχει χάρις εἰς τὸν «πρακτικὸν του λόγον» ἓνα γενικὸν νόμον, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ρυθμίξῃ τὰς πράξεις του οὕτως, ὥστε αὐταὶ νὰ δύνανται νὰ ἀποτελέσουν κριτήριον γενικωτέρας, ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀφορώσης, νομοθεσίας, συμφώνως πρὸς τὴν κατηγορικὴν προστακτικὴν. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀναζητῆ τὸν προορισμὸν του εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ νὰ μὴ θέτῃ ἄλλους κατὰ τὸ δοκοῦν σκοποὺς. Εἰς τὸν πρακτικὸν λόγον ὀφείλει τὴν ἰκανότητά του νὰ διακρίνῃ ἐκεῖνας τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι τὸν ὀδηγοῦν εἰς ἐπίτευξιν τοῦ ὑπὸ τῆς λογικῆς του φύσεως ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, νὰ δημιουργήσῃ δηλαδὴ ἐν ήθικὸν εἶναι, ἀπὸ ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι πληγώνουν τὴν ήθικὴν καὶ νόμιμον τάξιν, ἐναντιούμεναι οὕτως εἰς τὴν φύσιν.

Μὲ τὴν λογικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ μὲ τὴν δύναμιν τῆς γνώσεως τοῦ ὀρθοῦ, συνδέεται ἡ αὐτόνομος αὐτοῦ ἐλευθερία. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται βεβαίως τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ φυσικοῦ δικαίου, οὐδὲν πιάζεται ὅμως ὑπ' αὐτοῦ νὰ τὰς ἀκολουθήσῃ. Αἱ ἔννοιαι τῆς ήθικῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἔχουν μίαν σημασίαν, ὅταν θεμελιῶνται ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐνῶ τὰ

54. Πρβλ. M.— E. Schmidt, *Recht und Vernunft. Ein Beitrag zur Diskussion über die Rationalität des Naturrechtes*, Heidelberg 1955, σ. 48.

55. J. P. Steffes, *Das Naturrecht im Rahmen einer Religionsphilosophischen Weltbetrachtung*. Ἐν: *Philosophie Perennis. Festgabe J. Geysers zum 60. Geburtstag*, Ἐκδ. ὑπὸ Fr.—J. von Rintelen, Regensburg 1930, σ. 1037.

λοιπὰ ὄντα τῆς φύσεως ἐπιτελοῦν τὴν φύσιν των ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν φυσικῶν νόμων, λαμβάνοντα ἀνάλογον θέσιν ἔναντι τούτων, ὁ ἄνθρωπος ἐξελίσσει τὴν νοημοσύνην καὶ βούλησίν του οὐχὶ ὑπὸ πίεσιν, ὡς νὰ ἦτο ἀπλῶς καὶ μόνον φυσικός τις ὀργανισμός⁵⁶, ἀλλ' ἀκολουθεῖ τὰς ἐπιταγὰς τῆς φύσεώς του ἐν ἐλευθέρᾳ αὐτοσυνειδησίᾳ. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δύνανται νὰ ἀκολουθῇ τὰς ἀξιώσεις τοῦ λόγου πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἠθικοῦ εἶναι, χωρὶς νὰ εἶναι ἐξηναγκασμένος πρὸς τοῦτο. Πίεσις δύναται νὰ ἀσκηθῇ μόνον ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ δικαίου, εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, τὸ μεγαλεῖον τοῦ ὁποίου βασιζέται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἀκολουθῇ ἢ μὴ τὰς ἐπιταγὰς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, συνεπάγεται συγχρόνως καὶ ἓνα μέγαλον κίνδυνον, καθ' ὅσον αὕτη δίδεται ὡς δῶρον, τὸ ὁποῖον πρέπει οὗτος νὰ χρησιμοποιήσῃ κατ' ὀρθὸν τρόπον. Μία ἀρνητικὴ στάσις πρὸ τῶν ἐπιταγῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ὡς καὶ ἡ διαρκὴς παράβασις αὐτοῦ, ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν βαθμιαίαν καταστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τῆς κοινωνίας, τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐὰν αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, τῆς κοινωνίας, ἦσαν συνεχῶς ἐνάντιαι πρὸς τὸ φυσικὸν δίκαιον, ἦτοι ἄδικοι, τοῦτο θὰ ἐσήμαινε τὸν ἐξαφανισμόν αὐτοῦ. Ὁ Ν. Berdiajew διατυπώνει τὴν βασικὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς, ὡς ἀκολουθῶς: «Πρᾶττε οὕτως, ὡς νὰ ἐπληροφορήθῃς τὴν κλήσιν τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἦσιν κεκλημένος νὰ συμμετάσχῃς εἰς ἐλευθέραν καὶ δημιουργικὴν ἐνέργειαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ· ἀποκάλυψε τὴν καθαρὰν καὶ γνησίαν συνείδησιν ἐντός σου, ἄσκησε τὸν ἑαυτὸν σου, ἀγωνίσου κατὰ τοῦ κακοῦ τοῦ εὐρισκομένου ἐντός καὶ ἐκτός τοῦ ἑαυτοῦ σου...»⁵⁷.

Ὁ πυρὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως δὲν ἐξαντλεῖται βεβαίως μόνον μὲ τὴν λογικὴν δύναμιν καὶ τὴν αὐτονομίαν τοῦ ἀνθρώπου, δεδομένου ὅτι εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ ἀνήκει καὶ ἡ κοινωνικότης, ἣτις συμβάλλει κατὰ μοναδικὸν τρόπον εἰς τὴν τελείωσιν του⁵⁸. Ὁ ἄνθρωπος κατανοεῖ ἑαυτὸν ὡς κοινωνικὸν ὄν, ἔχων ἀνάγκην τῶν συνανθρώπων του διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ σκοποῦ του καὶ ἔνεκα τούτου καταφάσκει, ὅτι αἱ ἀνθρώπιναι σχέσεις πρέ-

56. Ἀκολουθῶν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀκινάτου γράφει ὁ Fr. Böckle: «Der Mensch ist nicht wie die Tiere bloss passiv dem Willen des Schöpfers unterworfen. Er wird nicht einfach triebhaft zu seinen Zielen gelenkt..., denkend und handelnd soll er sich in der Welt zurechtfinden. Dazu hat er Verstand und Willen; Darin liegt seine ihm von den untermenschlichen wesenunterscheidende Größe (Excellencia)». Rückblick und Ausblick. Ἐν: Das Naturrecht im Disput, ἐκδ. ὑπὸ F. Böckle, Düsseldorf 1966, σ. 123.

57. N. Berdiajew, Von der Bestimmung des Menschen, Bern 1935, σ. 396.

58. Πρβλ. H. Rommen: «Mag auch immer die Einzelperson echten Selbststand, ihr Für-sich-Sein, also ein einzigartiges Sein haben, so ist sie doch zugleich eine begrenzte, noch nicht vollkommen die Idee des Menschen verwirklichende Existenz. Denn der Mensch vollendet sich erst in der Gemeinschaft». Μν. ἔργ., σ. 238.

πει να εύρισκονται εν ίσορροπία, να κυριαρχή δηλονότι τάξις δικαίου και κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Τὸ φυσικὸν δίκαιον προϋποθέτει τὴν δικαιοσύνην και τὴν θεωρεῖ πλήρως ἀναγκαίαν διὰ τὴν ὀρθὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐμφύτου κοινωνικῆς ροπῆς του. Ἡ δικαιοσύνη βεβαίως ἐπιτυγχάνεται, ὅταν ἐσωτερικῶς εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον κυριαρχή ἡ ὀρθὴ τάξις, ὅταν ἕκαστον μέλος τῆς κοινωνίας συμπεριφέρεται δικαίως ἐναντι τῶν ἄλλων. Ἐκαστος ὀφείλει νὰ σέβεται τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἄλλου και τὸν τρόπον πραγματώσεως τῆς ὑπάρξεώς του, κατέχων συγχρόνως τὸ δίκαιον νὰ ἀπαιτῆ νὰ ἐφαρμόζεται ὑπὸ τῶν ἄλλων τὸ ἴδιον, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν περιφρούρησιν τῆς ἰδικῆς του ἐλευθερίας. Μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς δικαιοσύνης συνδέεται και ἡ ἐννοια τῆς πίστεως, ἥτις «καθίσταται τὸ μέτρον ἐκπληρώσεως τῶν συμβάσεων, δηλαδὴ τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς εἰς τὸν νομικὸν χῶρον»⁵⁹. Ἡ ἐννοια τῆς δικαιοσύνης παραμένει τὸ θεμελιῶδες στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς, και οὕτω τοῦ φυσικοῦ δικαίου, καθ' ὅσον δι' αὐτῆς ἐπιβάλλει ὁ ἄνθρωπος τὴν τάξιν εἰς τὰς ἐξωτερικὰς καταστάσεις τῆς ζωῆς του, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἔχει κληθῆ νὰ πραγματώσῃ τὴν ὑπαρξίν του.

β) Λόγος και ἠθικὴ

Εἰς τοὺς προσωκρατικούς ἤδη φιλοσόφους ὑπάρχει ἡ ἀντίληψις ἐνὸς τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα διέποντος θεωρητικοῦ λόγου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐδράζεται ἡ πρακτικὴ στάσις (habitus), δηλαδὴ αἱ ἀνώταται ἠθικαὶ ἀρχαὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Οὕτω διδάσκει ὁ Ἡράκλειτος, ὅτι «ζυγόν ἐστι πᾶσι τὸ φρονεῖν»⁶⁰ και «ἀνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑαυτοὺς και σωφρονεῖν»⁶¹. Διὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ἠθικὴ φυσικὴ τάξις ἐρείδεται εἰς ἕνα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐνυπάρχοντα ὕψιστον λόγον. Οἱ στωϊκοὶ δίδουν εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὀρθὸν λόγον (recta ratio) τὸ δικαίωμα τῆς δημιουργίας ὑποχρεωτικοῦ νόμου και τῆς ἐπ' αὐτοῦ θεμελιώσεως τῆς ἠθικότητος. Ὁ Κικέρων τονίζει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς στοᾶς, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη πράξις δύναται νὰ ἀξιολογηθῆ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον φύσει ἐνυπάρχοντος «ὀρθοῦ λόγου»⁶². Ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἀξιολογεῖται ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Πυλάου⁶³ και ἡ ἀνθρωπίνη κρίσις ἐκτιμᾶται ὑπ' αὐτοῦ δεόντως⁶⁴. Ὁ Κλημῆς Ἀλεξανδρεὺς παρέλαβε τὴν στωϊκὴν ἐννοιαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου και ἀναγνωρίζει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἰκανότητα ἐλευθέρας ἐκλογῆς τῶν πρά-

59. H. Coing, Vom Sinngehalt des Rechtes. Ἐν: Die Ontologische Begründung des Rechtes. Ἐκδ. ὑπὸ Α. Kaufmann, Darmstadt 1965, σ. 43.

60. Fr. 113.

61. Fr. 116.

62. Κικέρωνος, De leg. I, 13. 33.

63. Ρωμ. 6,11. 14,14. Β' Κορ. 10,7. 11,5. Ἐβρ. 11,19

64. Α' Κορ 10,15

ξεῶν του, ἥτις τοῦ ἐδόθη ὁμοῦ μετὰ τοῦ λόγου⁶⁵. Ὁ Θ ω μ ἄ ς ὁ Ἄ κ ι ν ἄ τ η ς ὀρίζει τὸν νόμον ὡς «ordinatio rationis»⁶⁶ καὶ θεωρεῖ ὡς κανόνα τῶν πράξεων τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν⁶⁷, ἥτις εἶναι τὸ μέτρον τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου⁶⁸. Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου του εἶναι ὁ ἀνθρωπος ἰκανὸς νὰ διακρίνῃ τὴν θέσιν του ἐν τῇ κοσμικῇ τάξει καὶ τὰς ἀπαιτήσεις, διὰ τῆς ἐμπληρώσεως τῶν ὁποίων διαφυλάσσεται ἡ ἠθικὴ ἄρμονία. Ὁ Θωμᾶς ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ ἀνθρωπος δύναται νὰ διίδη ἀφ' ἑαυτοῦ ὀρισμένης βασικᾶς ἀληθείας καὶ ἀρχᾶς δράσεως διὰ τὴν διατήρησιν μιᾶς διατεταγμένης ἠθικῆς ζωῆς καὶ δύναται νὰ συναγάγῃ ἐκ τῶν ἐγνωσμένων βασικῶν ἀληθειῶν πορίσματα⁶⁹, χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαῖον κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τῶν ἀληθειῶν τούτων, νὰ καταβάλλῃ ἰδιαιτέρας προσπάθειας⁷⁰.

Μία νέα φάσις ἐξελίξεως τῆς περὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον σκέψεως, ἥτις ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὴν ἀρχαίαν κλασσικὴν ἐποχὴν καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν ριζοσπαστικῶς ἐπαναστατικὴν περὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου διδασκαλίαν τῶν σοφιστῶν, οἵτινες παρεχώρησαν τὸ μέτρον τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ εἰς τὴν κρίσιν τῶν μεμονωμένων ἀτόμων, ἤρχισεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως. Ἡ ἀναγέννησις μὲ τοὺς πολλοὺς ἐκπροσώπους τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τὰ διαφόρως ὀκοδομημένα συστήματα αὐτοῦ προσηματολόγησε ὀρθολογιστικῶς καὶ ἐδημιούργησεν ἐν φυσικὸν δίκαιον, ἀποβλέπον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς τὴν ἐξύψωσιν τοῦ ἀτόμου. Τὸ παραδοσιακόν, ἰδιαιτέρως εἰς τὴν χριστιανικὴν σκέψιν κατανοηθὲν ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ αἰωνίου λόγου, φυσικὸν δίκαιον ἀντικατεστάθη δι' ἑνὸς ὀρθολογιστικοῦ δικαίου (Vernunftrecht). Ὁ λόγος εἰς τὸ ἐξῆς δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς εἰς τὴν σχολαστικὴν περὶ φυσικοῦ δικαίου διδασκαλίαν ἀπλῶς ὡς μέσον γνώσεως, ἀλλ' ἐγένετο ὁ ἴδιος πηγὴ γνώσεως καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐτονίσθη ἰσχυρῶς ἡ αὐτονομία τοῦ ἀτόμου.

Ἡ ἐκκοσμίκευσις αὕτη τῆς ἐννοίας τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἥτις ἐπετεύχθη διὰ τοῦ «διαφωτισμοῦ» ἐμφανίζεται μόνον ἐκ πρώτης ὕψεως ἐξωτερικῶς ὡς ριζοσπαστικὴ. Ὅσον ριζοσπαστικὴ καὶ ἂν θέλῃ νὰ φαίνεται ἡ ἐκκοσμίκευσις αὕτη καὶ ὅσον ἰσχυρῶς καὶ ἂν ἐκλόνησε τὴν μεταφυσικὴν τῆς κλασσικῆς καὶ χριστιανικῆς παραδόσεως, εἶναι γεγονός, ὅτι ἠδυνήθη νὰ θεμελιώσῃ αὐ-

65. Στρωμ. 4,153, 1. 2,77,5.

66. Sth. I-II 90,4.

67. Sth. 1-II 21,1.

68. Sth. I-II 90,1: «Regula autem et mensura humanorum actuum est ratio, quae est primum principium actuum humanorum, ut ex praedictis patet: Rationis enim est ordinare ad finem, qui est primum principium in agentis secundum philosophum. In unoquoque autem genere id quod est principium, est mensura et regula illius generis: Sicut unitas in genere numeri, et motus primus in genere motuum».

69. Sth. I-II 94,1.2.

70. Sth. I-II 91,2. 93,2.

θεντικῶς τὴν γνῶσιν ἐνὸς νόμου. Ὁ νόμος οὗτος ἀξιολογεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχοντος λόγου, ἐνθα ὑπολογίζεται σοβαρῶς ἡ δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου μέσῳ τοῦ αὐτονόμου λόγου του. Ἡ νομιμότης δὲν θεωρεῖται πλέον κατὰ νομιναλιστικὸν θεονομικὸν τρόπον, ὡς ἐὰν ἡ κατανόησις τῶν κανόνων νὰ ἔφερε μόνον θεονομικὸν χαρακτῆρα καὶ αἱ ἀνθρώπινοι ἱκανότητες τοῦ λόγου νὰ ἔπαιζον ἐν προκειμένῳ ἕνα τελείως δευτερεύοντα ρόλον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι σήμερον συναντᾶ τις εἰς τὴν θεολογικὴν ἠθικὴν (Moraltheologie, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἠθικὴν) ἐκκοσμίκευσίν τινα τῶν κανόνων τῆς ἠθικῆς καὶ βλέπει συμπίπτουσαν τὴν θεμελιώσιν τοῦ λόγου μὲ τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, διευρυνομένης κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς λογικῆς καὶ αὐτονόμου κατανοήσεως τῶν ἠθικῶν ἐπιταγῶν⁷¹. Ἡ τάσις τῆς ἐνιαίας θεωρήσεως τῆς θεονομίας τοῦ ἠθικοῦ θετικισμοῦ, ὅστις βλέπει τὸν ἠθικὸν νόμον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς αὐτονομίας, ἣτις προσάπτει τὴν ἀυθεντίαν τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἰς τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπαλύνει τὴν κατηγορίαν, ὅτι ἡ παραδοσιακὴ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι μία καθαρῶς ἑτερόνομος ἠθικὴ, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὑπακούῃ εἰς ἕνα ξένον πρὸς αὐτὸν νόμον.

Εἶναι γεγονός βεβαίως ὅτι ἅπαντες οἱ διδάσκαλοι τοῦ φυσικοῦ δικαίου, εἴτε ἀνήκουν εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν, εἴτε ἀνήκουν εἰς τὸν χριστιανικὸν μεσαιῶνα ἢ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, βασιζέουσι τὴν ἀπαιτήσιν ἰσχύος τοῦ φυσικοῦ δικαίου εἰς τὸ λογικὸν στοιχεῖον αὐτοῦ, καθ' ὅσον τοῦτο ἀπευθύνεται εἰς λογικὰ ὄντα καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἄλογον κτίσιν. Φιλόσοφοι, θεολόγοι καὶ νομικοί, οἵτινες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον δέχονται τὴν ὑπαρξίν τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ὑποστηρίζουν ἐν πολλοῖς, ὅτι ὁ φυσικὸς ἠθικὸς νόμος ἐνυπάρχει εἰς τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ μορφῇ ἐνὸς νόμου τῆς ἐλευθερίας καὶ δὴ καὶ ὡς εὐδιάκριτος νόμος τῆς ἐλευθέρας δράσεως αὐτοῦ. Ἡ διαπίστωσις τῆς γνωστικῆς δυνατότητος εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τῆς συνειδήσεως, ἣτις βοηθεῖ τοῦτον εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὸν διδάσκει τὸ ἀγαθόν, δικαιοῦναι τὴν ἐρώτησιν: Διατί ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῷ συνόλῳ τῆς δὲν εἶναι ὁμόφρων, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς βασικὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ φυσικοῦ δικαίου; Καὶ διατί ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ἐπορεύθη τόσον συχνάκις πεπλανημένης ὁδοῦς, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἱστορία; Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ σχολαστικισμοῦ ἐδόθη ἡ ἀπάντησις μὲ τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἐνὸς πρωτογενῶς φυσικοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον παρέχει τὰς αὐτὰς βασικὰς ἀρχὰς διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ ἐνὸς δευτερογενοῦς, τὸ ὁποῖον ἡρμηνεύθη διάφορως ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε ἀνθρώπους καὶ ἐφηρημύσθη ποικιλοτρόπως⁷². Ὁ Μ.— Ε. Schmitt χαρα-

71. Πρβλ. J. G r ü n d e l, Wandelbares und Unwandelbares in der Moraltheologie, Düsseldorf 1971².

72, M. E. S c h m i t t, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 107 ἐξ.

κτηρίζει τὴν διάκρισιν ταύτην ὡς «παραπλάνησιν, διότι αὕτη ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν κυρίαν ἔννοιαν τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ ὀδηγεῖ εἰς μίαν καθαρῶς κοινωνιολογικὴν παρατήρησιν... καὶ διότι βασικῶς ἢ φιλοσοφικὴ παρατήρησις πρέπει νὰ βασίζεται, εἰς ὅ,τι ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἀντικειμενικῶς καταφάσκει ὡς φυσικὸν δίκαιον καὶ οὐχὶ περιπτωσιακῶς... Ἡ ὑποκειμενικὴ ἐρμηνεία τῆς ἐννοίας τοῦ δευτερογενεοῦς φυσικοῦ δικαίου εἶναι μία κατάπτωσις ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς περὶ φυσικοῦ δικαίου διδασκαλίας»⁷³. Μετριάζει κάπως ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς τὴν ἀνωτέρω θέσιν του, σημειῶν ἐν συνεχείᾳ: «Ἡ διαφοροποίησις τῶν τρόπων συμπεριφορᾶς δὲν καθιστᾷ οὐτοπιστικὴν τὴν ἀνάλυσιν τῆς οὐσίας τοῦ γενικοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Αὕτη πρέπει νὰ συσχετισθῇ περισσότερο πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῆς διὰ τοῦ περιβάλλοντος διαμορφωθείσης βουλήσεως»⁷⁴. Συμφώνως πρὸς τὰς μαρτυρίας τῆς ἐμπειρίας ἢ πνευματικῆ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ δὲν εὐρίσκεται πλέον εἰς τὴν πρωταρχικὴν τῆς κατάστασιν, δύναται νὰ ἀσθενήσῃ καὶ ὁ λόγος νὰ λανθάνῃ εἰς τὴν διεργασίαν τῆς διακρίσεως τῆς ἀληθείας. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως «δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὀμιλῇ τις οὔτε περὶ μιᾶς ἀπλῆς καταστροφῆς ἢ καταργήσεως τῆς φυσικῆς γνώσεως τῶν ἠθικῶν κανόνων, οὔτε περὶ ἀπολύτου ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως», ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ J. Gründel⁷⁵. Τὸ μέρος δὲν δύναται νὰ καταργήσῃ τὸ ὅλον. Ἡ λύσις δύναται νὰ εὐρίσκεται μόνον εἰς τὸ μέσον. Τὸ φυσικὸν δίκαιον δὲν δύναται νὰ ἐκφράζῃ μίαν καθαρῶς ὀρθολογιστικὴν παραγωγικὴν ἀξίωσιν καὶ νὰ ἐξάγῃ τοὺς κανόνας του ἕως τοῦ τελευταίου ἐκ τῆς τυπικῆς λογικῆς, ὡς ἐπίσης δὲν εἶναι ὀρθὸς ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ὑπάρχει εἷς γενικὸς νόμος διέπων ὅλην τὴν ἱστορίαν, δυνάμενος νὰ μεταβάλλῃ τὸ περιεχόμενον του συμφώνως πρὸς τὴν ἐκάστοτε κατάστασιν τοῦ ἀτόμου. «Ὅ,τι διαπιστοῦται ὡς ἐπιταγὴ τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἐκπηγάζει πάντοτε ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν βασικῶν ἀξιώσεων τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἀπὸ τὴν γνῶσιν, ἣτις ἐπιτελεῖται ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν δοθεῖσαν ἱστορικὴν κατάστασιν»⁷⁶, καὶ πάντοτε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ κοινὸν ἀγαθόν, συμφώνως πρὸς τὴν βασικὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ τελειώσις τοῦ ἀτόμου συνεργεῖ εἰς τὴν τελείωσιν τῆς κοινωνίας.

Ἡ ἐν τῷ ὀρθῷ λόγῳ γνωσθεῖσα ἀλήθεια ὀφείλει νὰ μεταβιβασθῇ εἰς τὸ λογικῶς πράττειν τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὕτω νὰ ἐκφρασθῇ ὀρατῶς, καθ' ὅσον ὁ ἀνθρώπος δὲν κατέχει μόνον τὸν «θεωρητικὸν νοῦν» (*Intellectus speculativus*), ἀλλὰ καὶ τὸν «πρακτικὸν νοῦν» (*Intellectus practicus*), συμφώνως πρὸς τὸν ὅποιον καὶ ἐνεργεῖ. Ὁ H. Rommen διατυπώνει τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τοῦ δέοντος διὰ τὴν λογικὴν ἐλευθέραν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀκολουθῶς:

73. Αὐτόθι.

74. Αὐτόθι.

75. J. Gründel, *Wandelbares und Unwandelbares...*, σ. 46.

76. J. Gründel, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 48 ἐξ.

«Πρᾶττε συμφώνως πρὸς τὸν λόγον, τελειοποιεῖ τὴν οὐσίαν σου, ἀκολούθει τὴν τάξιν τοῦ εἶναι, ἔναντι τοῦ ὁποῖου ἴστασαι ἐλευθέρως»⁷⁷.

γ) Λόγος καὶ βούλησις ὡς μέτρα τῆς ἠθικότητας

Ὅπως τὸ «πραγματικὸν» εἶναι τὸ τυπικὸν ἀντικείμενον τοῦ λόγου, οὕτω καὶ τὸ «ἠθικὸν» εἶναι τὸ τυπικὸν ἀντικείμενον τῆς βουλήσεως. Κατὰ τὸν Κάντιον ἡ ἔννοια τῆς λογικῆς οὐσίας προϋποθέτει τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως, διότι αὕτη δὲν δύναται ἄλλως νὰ δράσῃ, παρὰ μόνον ὑπὸ τὴν ιδέαν τῆς ἐλευθερίας⁷⁸, ἥτις εἶναι προϋπόθεσις τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονομίας τῆς βουλήσεως. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, τονίζει ὁ Κάντιος, ἀποτελεῖ τὴν κλεῖδα πρὸς ἐξήγησιν τῆς αὐτονομίας τῆς βουλήσεως⁷⁹. Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἐννοιῶν τῆς ἠθικότητας συνάγεται, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς. Διὰ τῆς ἠθικότητας ἀνακαλύπτει ἡ βούλησις ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς πρέπει νὰ εἶναι μία κατηγορικὴ προσταγή⁸⁰. Εἷς νόμος γενικῆς ἰσχύος, ἰσχυρίζεται ὁ Κάντιος, δύναται νὰ ἀναζητηθῇ μόνον ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως, ἀνεξάρτητος τῆς ἐμπειρίας καὶ δὴ καὶ ἐπιτυχιῶν ἢ ἄλλων ἀγαθῶν. Ἡ ἀγαθὴ βούλησις δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ ὅλον, εἶναι ἔτι περισσότερον τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, ἡ βᾶσις ἐκάστης εὐδαιμονίας⁸¹, εἶναι ἐκείνη, ἥτις δύναται νὰ ὀρίσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ προσώπου⁸². Πρὸς κατανόησιν τῆς ἐννοίας τῆς καθ' ἑαυτὴν ἀγαθῆς βουλήσεως παραθέτει ὁ Κάντιος τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος, ἥτις διαφωτίζει τὴν ἀγαθὴν βούλησιν. Τὸ καθήκον, τὸ ὁποῖον κινεῖ τὴν βούλησιν εἰς τὴν πρᾶξιν, κεῖται εἰς μίαν ιδέαν τοῦ λόγου, ὅστις ὀρίζει τὴν βούλησιν δι' ἀρχῶν a priori⁸³, οὕτως ὥστε ὁ ἀντικειμενικῶς ὑποχρεωτικὸς νόμος, ἦτοι τὸ καθήκον, καθίσταται ὑποκειμενικῶς ὑποχρεωτικὸς καὶ τὸ ἀξίωμα (Maxime), τὸ ἀποτελοῦν τὴν ὑποκειμενικὴν ἀρχὴν τῆς βουλήσεως καὶ διακρινόμενον τῆς ἀντικειμενικῆς ἀρχῆς, ἦτοι τοῦ πρακτικοῦ νόμου, καθίσταται γενικῶς ὑποχρεωτικόν, ἀκριβῶς ὡς ὁ πρακτικὸς νόμος⁸⁴. Ἡ βούλησις εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἐφαρμογῆς ὀρισμένων σκοπῶν. Διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ σύλληψις τοῦ νοήματος τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως, δὲν πρέπει νὰ ὀρισθῇ μόνον ὁ νόμος, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον ἐνεργεῖ ἡ βούλησις, ἀλλ' ἐπίσης ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον θέτει μία τοιαύτη βούλησις. Σκοποί, εἰς τὴν βᾶσιν τῶν ὁποίων κεῖνται ὑποκειμε-

77. H. R o m m e n, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 188.

78. K a n t, Grundlegung zur Metaphysik der Sitten (GMS), 448 Anm.

79. GMS, 446.

80. GMS, 440.

81. GMS, 396.

82. GMS, 394-395.

83. GMS, 406, 408.

84. Πρβλ. GMS, 400 Anm., 421 Anm.

νικά κίνητρα, δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν γενικῶς ἰσχυούσας ἀρχὰς δι' ἐκάστην λογικὴν φύσιν. Πρέπει νὰ ὑπάρχη τι, ἢ ὑπαρξίς τοῦ ὁποίου νὰ εἶναι αὐτοσκοπός. Τοῦτο δύνανται νὰ εἶναι μόνον ἡ λογικὴ φύσις, ἥτις ὑφίσταται ὡς σκοπὸς καθ' ἑαυτὸν καὶ οὐχὶ ὡς μέσον⁸⁵. Οὕτω θεωρεῖται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς ἐνεργείας του ὡς σκοπός, ὡς ὑποκειμενικὴ ἀρχή, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὡς ἀντικειμενικὴ. Ἡ προσπάθεια τοῦ Καντίου νὰ ὀρίση τὸν ἄνθρωπον ὡς σκοπὸν καθ' ἑαυτὸν κατὰγεται ἐκ τῆς προθέσεώς του νὰ φθάσῃ εἰς μίαν ἀρχήν, ἥτις εἶναι ἀμέσως τὸ πῶρισμα τοῦ λόγου καὶ οὐχὶ τῶν ἐλατηρίων (Triebfedern) καὶ τῆς ἐμπειρίας. Ἡ βούλησις οὕτως εἰς τὸν ἐνοσιολογικόν της ὀρισμὸν εἶναι αὐτόνομος. "Ὅταν τοιοῦτοτρόπως ὀμιλοῦμεν περὶ τῆς ἠθικότητος, κατανοοῦμεν τὴν σχέσιν ὅλων τῶν πράξεων πρὸς τὸν νόμον, ὅστις εὐρίσκεται εἰς ἐκάστην λογικὴν φύσιν καὶ δύνανται νὰ ἐκπηγάσῃ ἐκ τῆς βουλήσεως αὐτῆς. Ἡ προκύπτουσα ὑποχρεωτικότης τοῦ νόμου εἶναι πραγματικὴ ἀναγκαιότης, ἥτοι καθῆκον⁸⁶. Ὁ λόγος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ καθῆκον ἀναφέρεται εἰς ἐκάστην ἀρχήν (Maxime) τῆς βουλήσεως, ἥτις ἰσχύει ὡς γενικὸς κανὼν καὶ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν πρακτικὴν ἀναγκαιότητα, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδέας τῆς γενικῆς ἀξίας⁸⁷ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐκάστης λογικῆς φύσεως, ἥτις ὑποτάσσεται μόνον εἰς τὸν καθ' ἑαυτὸν ὑπάρχοντα νόμον.

Ἐκ πάντων τούτων καθίσταται σαφές, ὅτι ὁ Κάντιος ὡς αὐτόνομον βούλησιν κατανοεῖ τὴν «καθαρὰν βούλησιν» καὶ οὐχὶ τὴν με ἐμπειρικὰ στοιχεῖα ἐπιβαρυνομένην βούλησιν. Ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐλευθερίαν εἶναι τὸ μέτρον, μετὰ τὸ ὁποῖον ἀξιολογεῖται ἡ βούλησις του διὰ συμμετοχὴν εἰς ἠθικότητα ἀντίστοιχον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας.

Ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως συνιστᾷ τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος διὰ τὸ ἠθικὸν καὶ ἀγαθόν. Ἡ πρόοδος ἀπὸ τοῦ γνωσθέντος εἶναι ἕως τοῦ ἐπιδιωκομένου ἀγαθοῦ συμβαίνει ὡς ἐξῆς: Διὰ τοῦ νοῦ δύνανται ὁ ἄνθρωπος νὰ διίδῃ τὴν ἀλήθειαν τοῦ εἶναι. Εἰς τὴν γνώσιν ταύτην κατανοεῖ δυνάμει τοῦ πρακτικοῦ λόγου ὅτι τὸ εἶναι εἶναι τὸ ἀγαθόν. Ἐν συνεχείᾳ ἄρχεται ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως πρὸς ἐπιδίωξιν τοῦ ὡς ἀγαθοῦ γνωσθέντος εἶναι. Ἐν τῇ διαδοχικῇ ταύτῃ σειρᾷ λαμβάνει χώραν μίαν «προτεραιότητα τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ εἶναι, πρὸ τῆς γνώσεως καὶ τῆς γνώσεως πρὸ τῆς βουλήσεως»⁸⁸, εἰς τὴν προτεραιότητα δὲ ταύτην δύνανται νὰ κεῖται ἡ αἰτία τῆς δυνατότητος ἐνδὸς φυσικοῦ ἠθικοῦ νόμου⁸⁹. Ἡ διαφύλαξις τῆς προτεραιότητος τοῦ εἶναι καὶ τῆς διαδοχικῆς σειρᾶς τῶν τριῶν τούτων βαθμίδων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος πρὸς ἐπιτέσεις τοῦ ἀγαθοῦ σημαίνει ὀρθὴν τάξιν, ἥτις δύνανται νὰ κα-

85. GMS, 427-429.

86. GMS, 400.

87. GMS, 435, 411, 425.

88. H. R o m m e n, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 188.

89. Αὐτόθι.

ταστραφή και να προκληθῆ ἑξόντωσις, τὸ μηδέν, ἔταν ἀναστραφή ἢ διαδοχικὴ αὐτῆ σειρά, ἔταν δηλαδὴ λάβη ἢ βούλησις ἢ θελήση νὰ λάβη τὴν θέσιν τῆς γνώσεως.

Ἡ βούλησις ἔθεν, ὡς ἡ ὑψίστη δύναμις τοῦ ἀνθρώπου⁹⁰ νὰ ἐπιδιώκη τὸ ἀγαθόν, εἶναι πρᾶξις τῆς νοήσεως καὶ «παίζει ὡς δευτέρα ἀρχή, ἀκολουθοῦσα τὸν νοῦν, κατευθυνομένη καὶ προσδιοριζομένη ὑπ' αὐτοῦ — ἦτοι ὑλικῶς—, ἕνα οὐσιαστικὸν ρόλον εἰς τὴν σύστασιν ἐκάστου νόμου, ἔθεν καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου»⁹¹. Εἰς τὴν βούλησιν ἐνυπάρχει ροπή πρὸς τὸ ἀγαθόν, φυσικὴ ὄρμη διὰ τὴν τελειότητα, ὡς εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον ἐν τῇ φύσει. Τὸ ἐπιδιωκόμενον ὑπὸ τῆς βουλήσεως ἕμως ἀγαθὸν δὲν λαμβάνει χώραν ἐξ αἰτίας ὠρισμένης ἀναγκαιότητος, ἀλλ' ὀρίζεται ὑπ' αὐτῆς αὐτονόμως⁹², καθ' ὅσον ἠθικὴ ἀναφερομένη εἰς τὰς λογικὰς, ἠθικὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ ὑπάρξῃ μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν μιᾶς ἐλευθέρως βουλήσεως. Εἰς τὸ γεγονὸς ἀκριβῶς τοῦτο κεῖται ἡ ὑπεροχὴ τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἔναντι πάσης θετῆς νομοθεσίας καὶ παντὸς φυσικοῦ νόμου προσήκοντος εἰς τὰ λοιπὰ ὄντα ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου. Τόσον ἢ ὑπὸ τῆς θετῆς νομοθεσίας ἀσκουμένη πίεσις, ὅσον καὶ ἡ φυσικὴ ἀναγκαιότης δὲν ἀποτελοῦν τὸν νόμον καθ' ἑαυτόν. Ὁ νόμος ἐπιτάσσεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τοῦ λόγου του καὶ διατίθεται εἰς τὴν βούλησιν, δεδομένου ὅτι μόνον αὐτῆ δύναται νὰ ἐπιδιώξῃ τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου ὡς ἀγαθὸν διαπιστωθέν⁹³. Ἡ βούλησις ἔχει βεβαίως ὡς σκοπὸν τῆς τὸ ἀγαθόν, ἀποφασίζει ἕμως ὡς ἐλευθέρως καὶ ἀνεξάρτητος πάσης φυσικῆς πίεσεως, ἐὰν ἐπιθυμῇ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἢ ὄχι⁹⁴. Τοιοῦτοτρόπως ὑφίσταται μιὰ ἀμοιβαία δρᾶσις μεταξὺ λόγου καὶ βουλήσεως⁹⁵, προσδίδουσα εἰς τὴν κυρίαν ἀρχὴν τοῦ φυσικοῦ δικαίου, «πρᾶττε τὸ ἀγαθόν, ἀπόφευγε τὸ κακόν», τὸ περιεχόμενον τῆς. Ὁ λόγος προδιαγράφει τὸν σκοπὸν τῆς βουλήσεως καὶ ἡ βούλησις ἐπιδιώκει νὰ γνωρίσῃ τὸν λόγον.

90. F. M. Schmolz, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 158.

91. G. M. Manser, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 71.

92. Πρβλ. Thomas, De Ver. 22,5: *Natura autem et voluntas hoc modo ordinatae sunt, ut ipsa voluntas quaedam natura sit; quia omne quod in rebus invenitur, natura quaedam dicitur. Et ideo in voluntate oportet invenire non solum id quod voluntatis est, sed etiam quod naturae est... Et praeter hoc habet appetere aliquid secundum propriam determinationem, non ex necessitate; quod ei competit in quantum voluntas est.*

93. Πρβλ. Sth. I-II 19,3.1. «Bonum sub ratione boni; id est appetibilis, per prius pertinet ad voluntatem quam ad rationem».

94. Πρβλ. F. M. Schmolz, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 166.

95. Πρβλ. H. Kelsen, *Justice et Droit naturel*. Ἐν: *Annales de Philosophie Politique*, III. Le Droit naturel, Paris 1959, σ. 83.

δ) Ὁ ἄνθρωπος ὡς ὕλη

Ὁ μέχρι τοῦδε τονισμὸς τοῦ φυσικοῦ δικαίου ὡς παραγώγου τῆς λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἐλευθέρως πράττειν θὰ ἀποτελεῖ μονομερῆ θεώρησιν τοῦ προβλήματος, ἀν παρημελεῖτο πλήρως ἡ ὕλική φύσις τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπὸ τὸν ὀρισμὸν «*ordo naturalis*» κατανοεῖται τόσον ἡ ἠθικὴ, ὅσον καὶ ἡ φυσικὴ τάξις. Ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται εἰς τὸν αἰώνιον νόμον, εἰς τὴν κοσμικὴν τάξιν, οὐχὶ μόνον ὡς λόγος, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ὡς ὕλη, ἀκριβῶς ὡς ἅπαντα τὰ ὄντα. Ἡ φυσικὴ ὕλική τάξις τῶν πραγμάτων δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παρατηρῆται τελείως κεχωρισμένως τῆς ἠθικῆς τάξεως, δεδομένου ὅτι ἡ πρώτη ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς δευτέρας. Ὁ ἄνθρωπος ζῆ ἐντὸς ὀντολογικῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν τὸν φυσικὸν νόμον. Ἐπειδὴ οὗτος ἐν τῇ συνόλῳ του φύσει δὲν εἶναι μόνον πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ ὕλη, δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν φυσικὴν τάξιν μόνον ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς ὅλης ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὁ Θωμᾶς τονίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται εἰς τὸν αἰώνιον νόμον ὡς τὰ λοιπὰ ὄντα, τόσον (*per modum cognitionis*) ὡς ἐπίσης (*per modum actionis et passionis*)⁹⁶.

Ἐν προκειμένῳ ἀναφερόμεθα εἰς τὸ ἄλογον σημεῖον (*Das Irrationale*) τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως, ἥτοι τὸ ἐνστικτώδες, τὸ ὁποῖον ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα τῆς φύσεως πρὸς αὐτοσυντήρησιν. Ἡ ἐνστικτώδης ὁμῶς φύσις τοῦ ἀνθρώπου δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ ἐν τῇ κυρίᾳ ἐννοίᾳ αὐτῆς ὡς νόμος. Αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ τοῦ ἀνθρώπου προσλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ λόγου του καὶ ἐκφράζονται ὡς δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Οὕτως ἡ φυσικὴ ὁρμὴ (ἐνστικτον) τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ λόγου παρέχει εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθήκον προστασίας τῆς ζωῆς του καὶ ἀμύνης ἐναντι ἀδίκων ἐπιθέσεων. Ὅθεν αἱ φυσικαὶ ροπαὶ συγκροτοῦν μόνον τὸ ὕλικὸν στοιχεῖον τοῦ φυσικοῦ ἠθικοῦ δικαίου καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκλαμβάνονται ὡς ἀποτελοῦσαι τὴν αὐθεντικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον μίαν βιταλιστικὴν περὶ φυσικοῦ δικαίου διδασκαλίαν. Ὁ σύγχρονος βιταλισμὸς, ἔχων τὴν καταγωγὴν του εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν σοφιστῶν, θεμελιοῖ τὸ φυσικὸν δίκαιον εἰς βιταλιστικὰς ὁρμὰς καὶ τὸ ἐξισώνει πρὸς ἓν ζῳῶδες ἐνστικτον, τὸ ὁποῖον μεριμνᾷ διὰ τὴν αὐτοσυντήρησιν. Οὕτως ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀπογυμνοῦται παντὸς «δέοντος». Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ὀμιλεῖ ὁ Spinoza ὡς ἐξῆς: «Ἡ φύσις λοιπὸν δὲν ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς (τοὺς ἀνθρώπους) ἄλλο τι καὶ ἠρνήθη εἰς αὐτοὺς τὴν πραγματικὴν ἰκανότητα νὰ ζοῦν συμφώνως τῷ ὑγιεῖ λόγῳ. Τούτου ἕνεκα εἶναι οὗτοι ἀκριβῶς τόσον ὀλίγον ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦν συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ ὑγιοῦς λόγου, ἀκριβῶς ὡς εἶναι ὑποχρεωμένη ἡ γαλῆ νὰ ζῆ συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς φύσεως

96. Sth. I-II 93,6.

τοῦ λέοντος. "Ο,τι λοιπὸν ἕκαστος παρατηρεῖ μόνος ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς φύσεως καὶ τὸ θεωρεῖ ὡς ἐπωφελὲς δι' ἑαυτόν, εἴτε προέρχεται ἐκ τοῦ ὑγιοῦς λόγου εἴτε ἐκ τῶν ἐπιθυμιῶν του, ὀφείλει νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ ὡς ὑψίστον φυσικὸν δίκαιον καὶ νὰ τὸ πραγματοποιήῃ μὲ πάντα δυνατὸν τρόπον, μὲ βίαν, ἀπάτην ἢ παρεκκλίσεις καὶ νὰ θεωρῇ ὡς ἐχθρόν του ἕκαστον, ὅστις θέλει νὰ τὸν ἐμποδίσῃ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐπιθυμιῶν του. "Επεταὶ λοιπὸν ὅτι τὸ δίκαιον καὶ ἡ τάξις τῆς φύσεως ὑπὸ τὴν ὁποίαν γεννῶνται πάντες οἱ ἄνθρωποι καὶ διαβιοῦν τὸ μέγιστον μέρος τῆς ζωῆς των, οὐδὲν ἀπαγορεύουν, παρὰ μόνον, ὅ,τι οὐδεὶς ἐπιθυμεῖ καὶ οὐδεὶς δύναται, καὶ δὲν ἐμποδίζουν οὔτε τὰς φιλονεικίας, οὔτε τὸ μῖσος, οὔτε τὸν θυμὸν, οὔτε τὴν ἀπάτην ἢ ἐν γένει ὅ,τι θέλγει τὰς ἐπιθυμίας)⁹⁷. Ἐὰν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν «φύσιν» κατανοήσωμεν μόνον τὴν βιολογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπομένως ὑπὸ τὸν ὄρον «φυσικὸν δίκαιον» τὴν φυσικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου, τότε δὲν ὑπάρχει οὐδεμία σχέσις μεταξὺ εἶναι καὶ δέοντος. Μία τοιαύτη τάσις ἀπαντᾷ εἰς ὠρισμένους ὑπαρξιακοὺς φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν τὸ δίκαιον ἐξ ὑποδείξεων προσιτῶν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν ὑπαρξιν.

Τὸ ἀνθρωπολογικὸν πρόβλημα τῆς θεωρήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ «φύσει» καὶ τῷ «πνεύματι» αὐτοῦ, ὡς μιᾶς φυσικῆς ἐνότητος, ἐξετάζεται σήμερον μὲ σοβαρὸν διαφέρον ὑπὸ τῆς συγχρόνου ζωολογίας, ἥτις προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ σαφέστερον τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὰς σχετικὰς ἐρεῦνας ἐξάιρεται ἡ ἰδιαιτέρα θέσις τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ, ὅστις διακρίνεται τοῦ ζῴου ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ζῴον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του ἀκολουθεῖ διαρκῶς καθωρισμένους τρόπους συμπεριφορᾶς, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος κατέχη τὴν ἱκανότητα διευρύνσεως τοῦ ὀρίζοντος δράσεως του, ἀπαλλαγῆς ἐκ τῶν δεσμῶν τῶν βιταλιστικῶν ὁρμῶν καὶ συμβιβασμοῦ μὲ τὸ περιβάλλον του μέσῳ εὐστόχων πράξεων⁹⁸. Οὕτω μετασχηματίζει ὁ ἄνθρωπος τὴν ζωὴν του φύσιν εἰς μίαν πολυσήμαντον ἠθικὴν τάξιν, ἀκολουθῶν τὸ «δέον», τὸ ὁποῖον προφυλάσσει τὴν ὀργανικὴν του ὑπαρξιν ἀπὸ παντὸς κινδύνου.

(Συνεχίζεται)

97. Spinoza, Theologisch-politischer Traktat (1670), Kap. 16.

98. Πρβλ. O. Storch, Zoologische Grundlagen der Soziologie. Ἐν: Öster. Z. f. öff. R. 3 (1951), σ. 358 ἐξ. K. Lorenz, Über tierisches und menschliches Verhalten, München 1965.